

TIJORAT BANKLARIDA ICHKI NAZORAT TIZIMI VA UNING SHAKLLARI

*Tog'aymurodova Gulruh Sobir qizi - Samarqand davlat universiteti
Kattaqo'rg'on filiali Bank ishi va audit yo'nalishi 21-07 guruh talabasi*
*Boboqulova Sabrina Bobir qizi - Samarqand davlat universiteti
Kattaqo'rg'on filiali Bank ishi va audit yo'nalishi 21-07 guruh talabasi*
*Xasanov Axmadjon Shodiyarovich-Samarqand Davlat Universiteti
Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi (ilmiy rahbar)*

***Annotatsiya:** Maqolada banklarning ichki nazorati, tekshiruv turlari, maqsadlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ichki nazorat tizimining mohiyati va mazmuni yoritib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Ichki nazorat, likvidlilik, Markaziy bank, pul-kredit siyosati, inflyatsiya, nazorat.*

Kirish

Har qanday davlat iqtisodiyoti tayanadigan asosiy ustunlardan biri - barqaror bank tizimi hisoblanadi. Mamlakatimiz moliya-bank tizimi barqaror va ishonchli faoliyat yuritib, yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etib kelmoqda. Amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida, ya'ni iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash davrida turli mulkchilik shakllariga asoslangan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliya-xo'jalik faoliyatida, shu jumladan tijorat banklarida bank nazorati mexanizmini yanada takomillashtirish masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Bank tizimining samaradorligini oshirish banklarda bank nazorati tizimini yanada takomillashtirishni taqozo qiladi.

Bank nazoratining bosh vazifasi omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlash maqsadida bank tizimidagi tavakkalchilik darajasini tartibga solishdan iboratdir. Har qanday mamlakatda bank tizimining mustahkamligi, barqarorligi va ishonchli faoliyat ko'rsatishiga birinchi navbatda

davlat manfaatdordir va shu munosabat bilan u tegishli nazorat idoralari orqali bank tizimi ustidan nazoratni tashkil etadi. Respublikamizda tijorat banklari ustidan nazoratni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki amalga oshiradi va shu asosda bank tizimini barqarorlashtirish, mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, to‘lov intizomini taminlash borasida doimiy ravishda nazorat faoliyatini olib boradi.

Asosiy qism Ma’lumki tijorat banklari faoliyatining barqarorligi jismoniy va yuridik shaxslar depozitlarining dahlsizligini, milliy iqtisodiyotga qo‘shimcha mablag‘lar yo‘naltirishining doimiylikni va bular asosida makroiqtisodiyotni bir tekisda rivojlanib borishini ta’minlaydi. Markaziy bank tijorat banklari faoliyatini tartibga solish orqali moliya-bank tizimining yuqori darajadagi likvidligini, banklarning to‘lovga qobilligini ta’minlaydi va bir vaqtning o‘zida uzluksiz faoliyat ko‘rsatadigan to‘lov tizimini yaratish orqali banklarning mijozlarini himoya qiladi. O‘zbekistonda tijorat banklari ustidan nazorat tizimi shakllangan va takomillashtirib borilmoqda. Buning natijasida oxirgi yillarda mamlakatimiz bank sektori kapitalining etarlilik darajasi bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi tomonidan 8 foiz etib belgilangan xalqaro me‘yordan deyarli uch barobar ko‘p bo‘lgan darajani tashkil etmoqda.

Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasiga ko‘ra, emissiya banki va tijorat banklari tarmog‘ini o‘z ichiga olgan 2 pog‘onali bank tizimini samarali faoliyat ko‘rsatishini yo‘lga qo‘ymay turib, davlat iqtisodiyotni yuksaltirish va uning barqarorligiga erishish mumkin emas. Bunda birinchi pog‘onada Markaziy bank bo‘lib, u mamlakatning pul muomalasini va barcha kredit muassasalarining faoliyatini tartibga solib turadi. Ikkinchi pog‘onani esa, tijorat banklari va boshqa kredit tashkilotlari tashkil etadi. Bank tizimining bunday bo‘linishi avvalambor, Markaziy bankning va tijorat banklarining maqsadlari, vazifalari va mavqeini belgilaydi. Tijorat banklari o‘z faoliyatida jismoniy va yuridik shaxslarga xizmat ko‘rsatishni tijorat asosida amalga oshiradilar. Markaziy bank esa mamlakatning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini, respublika moliya sektorini mustahkamligini, milliy valyutaning barqarorligini ta’minlashga qaratilgan faoliyatni amalga

oshiradi.

Lekin bank tizimining samaradorligini oshirish yoʻlida muammolar ham mavjud. “Mamlakatimiz bank tizimi va bozor infratuzilmasining boshqa idoralari faoliyati samaradorligini oshirish ham dolzarb masala boʻlib qolmoqda. Afsuski, hozirgi kunda ularning faoliyati bugungi hayot va iqtisodiy islohatlar talablaridan ancha ortda qolmoqda.”¹ Har qanday davlatning iqtisodiyot sohasidagi pirovard maqsadi barqaror iqtisodiy oʻsishni, yuqori bandlikni, barqaror ichki baholarning mavjudligini taʼminlash hisoblanadi. Ushbu maqsadga iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida erishiladi. Iqtisodiy siyosatning muhim tarkibiy qismlari boʻlib, pul-kredit siyosati, byudjet siyosati, baho siyosati, ish haqi va bandlik siyosati hisoblanadi. Pul-kredit siyosati inflyasiyani jilovlash, ishlab chiqarishning pasayishi va ishsizlikning koʻpayishini oldini olish, toʻlov balansining muvozanatlashgan holatini saqlab turish, faol bozor konʼyunkturasini taʼminlash maqsadida amalga oshiriladigan siyosatdir. Mazkur siyosat barcha davlatlarda Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladi. Iqtisodiyotga davlat aralashuvining qisqarishi, moliyaviy munosabatlarni erkinlashtirilishi barqaror pul-kredit tizimini rivojlantirishga imkoniyat tugʻdiradi. Ayni vaqtda, kuchayib boruvchi raqobat, oʻzgaruvchan baholar sharoitida bank risklari va nobarqarorlik kuchayadi. Yirik banklarning bir vaqtning oʻzida bankrot boʻlishi milliy iqtisodiyotga jiddiy ziyon yetkazadi, toʻlov tizimining izdan chiqishiga, pul taklifining keskin qisqarishiga olib kelishi mumkin. Demak, bank tizimini tartibga solish mexanizmini takomillashtirish orqali umumiy nobarqarorlik darajasini pasaytirish mumkin. Turli mamlakatlarda tijorat banklari faoliyatini tartibga solishning turlicha mexanizmlari qoʻllaniladi. Shuningdek, tashkiliy yondoshuvlar ham xilma-xildir. Ammo, bironta mexanizm kredit institutlarining joriy faoliyatiga toʻgʻridan toʻgʻri davlatning aralashuvi mavjud boʻlgan sharoitda

¹ Sh.Mirziyoyev. “Erkin va farovon, demokratik Oʻzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” T.: - “Oʻzbekiston” NMIU , 2016 yil.

samara bermagan. Banklarni bankrotlikdan himoya qilish tizimida yetakchi o‘rinni banklarning ichki boshqaruv tizimining sifati egallaydi. Shu sababli, bank tizimini takomillashtirishga qaratilgan harakatlar bank muassasalarini rivojlantirish jarayonida ularni boshqarish va tartibga solishni mustahkamlash masalasiga yo‘naltirilishi lozim. Bank nazoratini amalga oshirishning bir qator sabablari manfaatlar nuqtai nazaridan kelib chiqadi va ular quyidagilardan iborat:

1. Banklar aholining jamg‘armasini asosiy saqlovchisi hisoblanadi.
2. Banklar kreditorlar manfaatini himoya qilish maqsadida banklar faoliyatini nazorat qilish, tartibga solish amaliyotlari qo‘llaniladi.
3. Hukumat o‘z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish uchun samarali bank nazoratini tashkil qilishga harakat qiladi. Bo‘sh pul mablag‘larini jalb etib, ularni kreditlar uchun yo‘naltirish bilan mamlakatdagi iqtisodiy faollikni oshirib, ishsizlik darajasini kamaytiradi, shu bilan birga mamlakatdagi pul massasiga bilvosita ta’sir etib, inflyatsiyani keltirib chiqaradi. Shuning uchun hukumat samarali bank nazoratini tashkil etishga xarakat qiladi.
4. Bank aksiyadorlari va ishchi –xizmatchilar xodimlar manfaatlarini himoya qilish uchun ham bank nazorati zarur. Banklar ustidan nazorat qilish, ular faoliyatida muayyan cheklashlarni o‘rnatish iqtisodiy erkinlikka zid bo‘lgan holat sifatida qaralishi mumkin. Lekin, jahonning ko‘pgina rivojlangan davlatlarida banklar, shuningdek boshqa moliya tashkilotlarining faoliyatlari, aksariyat xolatlarda, davlat tomonidan tartibga solinadi. Boshqacha qilib aytganda, hatto rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy sektor jiddiy ravishda tartibga solinar ekan, o‘tish davrida buni to‘la oqlash mumkin. Tijorat banklarini nazorat qilish deganda, banklarning barqarorligini ta’minlash maqsadida doimiy ravishda amalga oshiriladigan nazorat tushuniladi. Keng ma’noda, bank nazorati bu - hukumat tomonidan moliyaviy sektorni ishonchliligini, barqarorligini ta’minlashda ishlatiladigan tizimdir. Davlatning pul-kredit siyosati, xususan tijorat banklari faoliyatini nazorat qilish siyosati qonun hujjatlari, hukumat qarorlari, Markaziy bankning yo‘riqnomalari asosida amalga oshiriladi. Huquqiy me’yorlar banklar uchun majburiy bo‘lgan cheklovlar va faoliyatining qat’iy chegaralarini

belgilab beradi. Bu esa, bank yomon, sifatsiz boshqarilgan taqdirda jiddiy zararlar yuzaga kelishini oldini oladi. Bank faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslarini mustahkam emasligi, banklarning bankrot bo'lishiga va umumiy nobarqarorlikni yuzaga kelishini kuchaytiradi. Yuqorida bayon etilganlar, bank tizimini ishonchli tarzda himoya qilishni ta'minlaydigan huquqiy tartibga solish me'yorlarini yaratish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Masalan, iqtisodiy me'yorlar barcha tijorat banklariga nisbatan bir xil tarzda qo'llanilishi lozim. Aks holda, ayrim banklar erkin raqobat muhitidan chetga chiqib qoladi. Respublikamizda tijorat banklari faoliyatini tartibga solishga oid, dastlabki, iqtisodiy me'yorlar davlat ixtisoslashgan tijorat banklari va boshqa banklarga har xil o'rnatilgan bo'lib, bank nazoratining xalqaro me'yorlariga o'tish bilan bunday xolatlarga chek qo'yildi. Bank nazoratini ikki turga bo'lish mumkin: 1. Ichki nazorat 2. Tashqi nazorat Ichki nazorat tijorat banklarining ichki nazorat boshqarmasi va filiallarning ichki nazorat bo'limlari tomonidan amalga oshiriladi. Ichki nazorat tizimi tuzilmasi bank Bosh ofisining Ichki nazorat boshqarmasini, shuningdek, bank filiallaridagi ichki nazorat bo'yicha mas'ul xodimlarini o'z ichiga oladi. Bosh ofisning ichki nazorat boshqarmasi va bank filiallaridagi ichki nazorat xodimlari o'z faoliyatlarini bankning barcha tarkibiy tuzilmalari va xodimlari bilan uzviy bog'liq holda tashkil etadi. Dasturlarni ishlab chiqishda Bosh ofis tarkibiy tuzilmalarining dolzarb masalalar bo'yicha takliflari olinadi. Boshqarma o'ziga yuklatilgan vazifalar va bajaradigan funksiyalar doirasida bank Boshqaruv Raisi topshiriqlari, ko'rsatmalari, farmoyish va buyruqlarini sifatli va o'z vaqtida bajarishni ta'minlaydi. Ichki nazorat tizimi ichki nazoratni tashkil etish, xodimlar tomonidan qonun hujjatlari va ichki me'yoriy hujjatlar talablarini buzish holatlarini oldini olish va bartaraf etish masalalari bo'yicha Markaziy bank va Departament bilan hamkorlik qiladi.

Amaldagi qonunchilikka asosan, respublikamizda tijorat banklari faoliyatini Markaziy bank tomonidan nazorat qilish belgilab berilgan bo'lib, bu nazorat tashqi nazorat bo'lib hisoblanadi. O'zbekistonda Markaziy bankning tijorat banklari ustidan nazorat olib borishi uchun huquqiy va me'yoriy asoslar

shakllangan va takomillashib bormoqda. Huquqiy bazaning yaratilishidagi dastlabki qadam «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida»gi qonunning qabul qilinishi bilan boshlandi. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida»gi qonunga asosan, tijorat banklari faoliyatini boshqarish va nazorat qilish Markaziy bankning asosiy funksiyalaridan biri deb belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet saytlari

- 1."Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonunning 31-moddasi.05.11.2019 yil
2. O‘zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi Qonuni
1992-yil 9-dekabr.
3. U.Azizov va boshqalar. Bank ishi. Darslik–T.: “IQTISOD–MOLIYA”,
2016-yil.
- 4.WWW.Lex.uz
- 5.WWW.Vikipediya.uz
- 6.WWW.Z.iyonet.uz